

КРИТЕРІЇ ОЦІНЕННЯ ЕЛІТАРНОСТІ Й ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ

Для надання предмету дослідження чіткості, потрібно визначитися із тим, який зміст ми вкладаємо в поняття сучасної політичної еліти і з позиції якого підходу досліджуємо феномен елітарності. Отже, під сучасною політичною елітою розуміється демократична еліта постіндустріального, інформаційного суспільства в епоху наростаючої глобалізації, яка досліджується під кутом зору ціннісного підходу, тобто визначається культурно-психологічними особистими якостями людини, з якими вона народжується, або які в неї виховані.

Основним критерієм ефективності діяльності політичної еліти виступає рівень її спроможності задовольнити корінні інтереси суспільства і держави.

Головними формами прояву яких загалом виступають потреби у соціально-політичній стабільності, високому рівню життя громадян, безпеки і престижу держави. Однак для з'ясування стану успішності сучасної політичної еліти цих критеріїв недостатньо. Ефективність її діяльності характеризується також: ступенем наукового і науково-технічного прогресу, рівнем розвитку демократії, правової і соціальної держави, громадянського суспільства, ступенем свободи ЗМІ і прозорості влади та оптимальністю рівня її відкритості.

Очевидно, що ефективність діяльності політичної еліти детермінується рівнем її елітарності, ця обставина актуалізує потребу дослідження її критеріїв.

В історії світової політичної думки, починаючи з часів античності і закінчуючи нашим часом, увага багатьох мислителів спрямовувалася на визначення критеріїв якості політичної еліти. Вчені виокремлювали різні параметри елітарності і по різному їх систематизували. Кожна така концепція відмінна від інших тому, що має лише її притаманний перелік критеріїв та їх інтерпретацій, що певною мірою зумовлено історично-національним типом еліти на який орієнтувався той чи інший дослідник.

Для розвитку політичної науки видається доцільним синтез різноманітних концепцій елітарності політичної еліти і створення на його основі єдиної концепції для визначення якісного рівня сучасної політичної еліти. Спроба її окреслення стала головною метою дослідження.

Існує величезна кількість критеріїв оцінення якісного рівня політичної еліти, кожен з яких висвітлює певний аспект стану її елітарності. Однак уявляється правдивим припущення, що обов'язковою передумовою елітарності політичної еліти, її протокритерієм виступає **елітарність особистості політиків** які до неї належать. Іспанський філософ Хосе Ортега-і-Гассет у своїй праці “Повстання мас” [1] сформулював її ознаки, головною з яких, на думку мислителя, є духовна перевага вибраних, тобто елітарних людей над людьми-масами, під якими вчений розуміє середніх людей, тип яких можна знайти у всіх класах, філософ зазначає, що для них характерне життя без зусиль, без спроб виправити чи удосконалити себе. Духовну перевагу вибраних Хосе Ортега-і-Гассет вбачав у тому, що вони керуються нормами, утворюючими основу культури. Ознаками обраності на думку мислителя є також більша вимогливість до себе як до інших, здатність подолати стереотипи великої кількості людей, тобто інакше кажучи самостійність мислення, спроможність протипоставити самоварваризації особисту інтелектуальну відповідальність і моральну дисципліну й геніальність, під якою він розуміє виділеність із всіх на відміну від заурядності людини-маси.

Проте можна виділити й інші вагомні аспекти елітарності особистості. Так професор Київського національного Університету культури і мистецтв Кирило Стеценко вказує на те, що “елітарність – це прагнення бути та його реалізація” [2]. Іншими словами, за вченням Еріха Фромма – це направленість у напрямку вектора бути, а не мати [3]. У сфері політичної діяльності такий світогляд набуває форми орієнтації на цінності, а не інтереси, що є справжньою ознакою політичної елітарності. Кирило Стеценко різницю між цінностями та інтересами пояснює таким чином: “Цінності – це те, що є абсолютним, тоді як інтереси є мінливими” [2].

Він також висловлює думку, що елітарні особистості є вільними людьми, здатними самостійно робити свій вибір, професор зазначає: “Еліта взагалі – це люди вільні. Це ті люди, які здатні вибирати, а не чекати, що вибір зроблять за них самих”. Він вказує на те, що “Як правило, ті, хто належать до еліти, суспільно-активні, чесні і сміливі”. Сміливість, на думку професора, “ознака волі, свободи і шляхетності” [2].

На думку директора Центру соціальних досліджень “Софія” Андрія Єрмолаєва базовим критерієм політичної елітарності виступає здатність розуміти і реалізовувати суспільно значимі цілі, навіть якщо за кожною з них стоїть власний інтерес [4].

Характеристику параметрів елітарності політичної еліти можна розпочати з будь-якого її критерію, однак найбільш доцільно почати з базового для будь-якого виду діяльності, який уявляється умовою можливості досягнення елітарності в царині того чи іншого фаху, а саме **наявності органічного зв'язку з професією**, який проявляється у вигляді **здібності й інтересу** до неї. Цей критерій в історії філософської думки виділявся у різних інтерпретаціях. Наприклад, видатний український філософ Григорій Сковорода вказував на необхідність сродності праці [5], а на думку Хосе Ортеги-і-Гассета, якщо впливовий політик не знаходиться в органічному зв'язку з отриманою посадою, то він несе загрозу суспільству [1].

Загалом можна виділити наступну систему критеріїв елітарності політичної еліти:

Наявність власних переконань та їх реалізація. Політик, що не має власних переконань, або з тих чи інших причин реалізує чужі переконання, які по своїй глибинній сутності розходяться з його власними, не може бути елітарним.

Можна виділити наступні типи “політичних діячів”, які не відповідають даному критерію елітарності: кукли і хамелеони. Під куклами автор статті розуміє політиків, що знаходяться під чийось прямим впливом, виступають провідниками чужої волі, безвідносно до своїх власних поглядів. Хамелеони, як зазначає доктор політичних наук Анатолій Пахарев, в усіх енциклопедичних виданнях визначаються наступним чином – “це люди, які часто і безпринципно змінюють свої думки і погляди в залежності від обставин” [6]. Тобто інакше кажучи, це люди, принципи яких залежать від кон'юнктури.

Політичне почуття – здатність розуміти потреби суспільства, держави, інших країн, провідних сил і гравців вітчизняної й зарубіжної політичної арени, свого оточення.

Патріотизм – любов до своєї країни.

Національність, під якою розуміється не етнічна спорідненість, а соціальна об'єднаність суспільства. Національна еліта не може бути місцевою, регіональною, господарською, вона обов'язково повинна мати державний, глобальний масштаб мислення.

Відчуття національної місії. На думку директора Інституту глобальних стратегій Вадима Карасева національна місія є одним із головних критеріїв елітарності. Він пише: “Якщо політик відчуває національну місію, в ньому є дальнобійне, стратегічне бачення і політична уява, які виходять за рамки тактичних інтересів його індивідуального, групового політичного виживання, тоді з'являється риса, завдяки якій той чи інший політик стає крупним політиком,

політиком-лідером. У кінцевому рахунку, багато держав долали тяжкі часи завдяки появі таких політиків. Можна згадати де Голля у Франції в 60-ті роки, чи Тетчер у Великобританії в 80-ті роки. Ці політики з національною місією внесли її в державу, в маси, дали відчуття масам, що ті не лише статисти, но і важливі актори історичної сцени” [7].

Політкоректність. Поняття “політична коректність” належить до числа новітніх у суспільно-політичному знанні, воно увійшло у науковий та публіцистичний вжиток лише на початку 80-х років 20-го століття. Кандидат філософських наук Віталій Ханстантінов визначає його як “якісну форму політичного дискурсу, якому властиві певні евристично-пояснювальні можливості, функціональні значення та риси” [8]. На його думку, цінностями політичної коректності є цінності свободи, гуманізму, визнання за кожною людиною її природного права на самобутність, на світоглядно-духовний суверенітет. Вчений вказує на те, що “Норми політичної коректності органічно впливають із вимог загальнолюдської моралі і сучасної високої культури та набувають деталізації при конкретному застосуванні в практиці політичних відносин і взаємодій. Політична коректність надає політичному дискурсу таких зовнішніх форм висловлювань, за яких будь-який необхідний зміст сприймається як такий, що відповідає, що є адекватним усім складовим акту комунікації, і тому забезпечує точне правильне значення” [8]. Віталій Ханстантінов зауважує, що під комунікацією розуміється не лише передача інформації, а й оціночні судження. Він пише: “На цю обставину важливо звернути увагу, тому що правильність, точність сигніфікації набагато зменшує можливість неадекватної соціальної перцепції, суттєво знижує ризик виникнення непорозуміння, не сприймання” іншого “як рівного партнера по діалогу, нетерпимості до нього та непримирення до його поглядів. Тому коректність виступає передумовою, яка уможливорює толерантність, і навпаки. Виходячи з цього, стає зрозумілим, чому політична коректність сприймається крізь призму толерантності, навіть може набувати значення поступливості перед” іншим”.

Якщо розглядати поняття політичної коректності у вищенаведеному ракурсі, то можна цілком погодитись з наступною думкою вченого: “Опанування норм політичної коректності виступає передумовою професіоналізму в політиці, є одним із помітних показників соціальної відповідальності її різних суб’єктів. Сама по собі політична коректність є суттєвою ознакою культури політичної дії, індикатором готовності до діалогу та компромісу, свідченням виваженості політичної позиції” [8].

Дослідник визначає мету політично коректної активності на політичній сцені. Він пише: “Мета політично коректної активності на політичній сцені насамперед полягає не в тому, щоб довести безпідставність позиції політичного опонента, загнати його у глухий кут і тим самим затвердити власну точку зору. На перший план тут висувається завдання окреслити коло проблем, які мають загальнонаціональний, загальносуспільний, загальнолюдський характер, є суперечливими за своєю суттю, однаково хвилюють, але по різному зачіпають інтереси конкуруючих політичних сил і тому потребують заради політичної стабільності та гармонізації суспільно політичних відносин участі усіх зацікавлених суб’єктів політики” [8].

Професійність, чинниками якої виступають: освіченість, досвід, компетентність, володіння мистецтвом міжособистісних відносин (уміння: слухати, говорити, підказувати, запитувати, виявляти впевненість у своїх діях), високий рівень політичної культури, мистецтво володарювання, яке включає здатність: визначати мету до якої потрібно рухатись суспільству і державі, приймати вірні стратегічні і тактичні рішення по її досягненню та контролювати їх виконання, необхідною умовою чого виступає спроможність: ґрунтовного аналізу міжнародної і внутрішньодержавної ситуацій та її тенденцій, передбачення і вмілого планування, винесення власних суджень та оцінок, а також здатність організовувати процес та поєднувати владу авторитету і повноважень.

Можна виділити наступні ознаки професійності політичної еліти:

Розуміння наслідків кожного рішення для держави, яке детермінується чітким усвідомленням тенденцій і законів суспільного розвитку в політичній, економічній і соціальній сфері; їхня зваженість, досягнення якої передбачає глибоке вивчення різних поглядів стосовно тієї чи іншої проблеми, зокрема через залучення експертів.

Здатність: віднаходити оптимальні рішення, в тому числі і нестандартні та наполегливо їх реалізовувати; продукувати конструктивні ідеї, в тому числі власні концепції розвитку держави, та бути незалежною від чужих; знаходити компроміси; захистити національні інтереси на міжнародній арені; консолідувати і мобілізувати суспільство; гармонізувати державні та бізнес інтереси; уникати залучення в деструктивні конфлікти; не піддаватися провокаціям; налагодити психологічний контакт з народом; ефективно використовувати формальні, неформальні і латентні канали впливу; використовувати технологію інформаційного клонування, сутність якої полягає в переосмисленні, реінтерпретації і

використанні в даний момент часу чужого досвіду, набутого в іншій країні, іншому середовищі, іншій ситуації; постійно бути обізнаним з міжнародними і внутрішньодержавними справами і наявну інформацію використовувати на користь держави, зокрема спроможність негатив перетворювати в позитив; проявляти толерантність, до суперників ставитись як до опонентів, а не ворогів.

Запозичення конструктивних ідей політичних опонентів, тісна співпраця з гуманітарною і бізнес елітами;

Професійна відповідальність. На думку української вченої Марії Пірен цей вид відповідальності є сукупністю політичної, правової, соціальної, та морально-етичної її форм. В якості складових компонентів самого поняття “відповідальність”, на думку цієї дослідниці, виступає цілий ряд якостей та умінь особистості, таких як: чесність, справедливість, принциповість [9].

Автор статті вважає, що ключовою формою відповідальності політичної еліти виступає відповідальність за дотримання її політичних обов’язків. Виходячи з даного судження, доцільно звернутись до їхньої класифікації відомим західним політологом Дженом Данном. Він виділив чотири види політичних обов’язків: розсудливість, вдячність, вірність і чесність [10]. Джерелом розсудливості виступають конкретні цілі політичної діяльності, направлені головним чином у сторону майбутнього – єдиного оточення, здатного впливати на наші вчинки”. Обов’язок вдячності, навпаки, направлений у минуле і виходить від отриманої прихильності. Обов’язок вірності потребує – обіцянки, а чесності – справжньої ширості при виконанні конкретної практичної діяльності. Очевидно, саме цей вид політичного обов’язку мав на увазі автор проекту Декларації незалежності США і третій президент цієї держави Томас Джефферсон, коли стверджував, що мистецтво управління полягає в мистецтві бути чесним.

Однак потрібно зазначити, що при пріоритеті обов’язку вдячності суспільству загрожують стагнаційні явища, яскравим прикладом яких виступає колишній СРСР у 70-80 роки. Вважається, що найбільш оптимальним є поєднання трьох інших видів політичного обов’язку.

На думку автора статті можна виділити наступні форми прояву вищезазначених обов’язків: розсудливість – компетентність, зваженість, не волюнтаризм; вірність – сумлінність, активність, всеосяжність діяльності в межах наявних можливостей; чесність – стосовно свого оточення, політичних союзників і опонентів, рядових громадян, тобто не маніпулювання масовою свідомістю, зокрема у вигляді: популізму, введення в оману стосовно реального стану

речей, відвернення уваги людей від реальних політичних, соціальних, економічних проблем за рахунок їх підміни надуманими, чи малозначущими проблемами, пошуку зовнішніх, чи внутрішніх ворогів, знаходження неіснуючих перешкод, що заважають працювати.

Італійсько-американський політолог Джовані Сарторі виділяє дві форми відповідальності: перед кимось і за щось. Він пише: “Можна сказати, що представництво за самою своєю суттю, складається із двох елементів: відзиву і самостійної відповідальності. І чим більше системи управління відкликаються на щось, за рахунок своєї відповідальності за щось, тим вірогідніше демократична система виявиться з поганим управлінням чи взагалі без управління” [11].

Високий інтелектуальний рівень, ознаками якого виступає швидкість, глибина і критичність мислення, його гнучкість (здатність відгукуватися на нові факти та ідеї), багатоваріантність, не стереотипність, пам’ять, креативність, мудрість.

Про інтелектуальний рівень зокрема свідчать наступні вміння: вірно і красиво формувати свою думку, всебічно оцінювати ситуацію, швидко знаходити правильні рішення, визначати пріоритети (здатність розрізнати, що необхідно, а що є просто важливим), надати баланс між професійністю та моральністю.

Харизматичність, під якою розуміється впевненість людей у надзвичайних здібностях певної особистості. Невід’ємними ознаками поняття харизматичного політика виступають: авторитет, вища форма якого – арбітність, впливовість на світоглядні позиції людей, ораторські здібності, психологічний магнетизм, здатність вдохновляти великі маси людей і вести їх за собою.

Наявність певної групи психологічних властивостей. До яких відносяться: прагнення до влади, прагматизм, самокритичність, високий ступінь самовладання, рішучість, твердість, відчуття часу, комунікабельність, спрямованість у майбутнє, пасіонарність, невід’ємною складовою якої виступають такі вольові якості як: наполегливість, цілеспрямованість, стійкість (однією з форм прояву якої є непохитність у зустрічі віч-на-віч з опонентом), витримка, висока сила духу, конструктивний нарцисизм, який проявляється у вигляді наступних рис: готовність іти на виправданий ризик, енергійність, прагнення до суспільного визнання, вміння контролювати людей і ситуації та керувати ними.

Відповідність часу, тобто наявність у політика саме тих психологічних і професійних характеристик, завдяки яким він є найбільш пристосованим для успішної діяльності в даний відрізок часу і за даного соціального порядку [12]. На думку Гастано Моски,

одного з класиків теорії еліт, політична еліта повинна мати саме ті якості, що найбільше цінуються в тому суспільстві, в якому вона живе [13]. Правдоподібним видається припущення, що їхня цінність у значній мірі детермінується їхньою необхідністю для певного типу суспільства.

Здатність завоювати і утримувати довіру людей. Олександр Івашина зазначає, що “в ідеальному варіанті еліта – це група людей, здатна викликати до себе довіру” [14]. Наталія Погоріла і Юрій Таран виділяють два її види: інструментальну і аксеологічну. Вони пишуть: “Інструментальна довіра закладає очікування, що політик може справитися з поставленим завданням, буде стабільним та розважливим у своїх рішеннях. Аксеологічна довіра закладає віру у надзвичайні моральні якості політика як то: чесність, доброта, порядність” [15]. Вчені вказують на можливість невідповідності між двома видами довіри, і що в разі потреби вибору між політиками, які виступають носіями її протилежних форм, перевагу отримує діяч, який викликає інструментальну довіру. Вони пишуть: “Раціональне усвідомлення якостей політика, його здатність розуміти нагальні питання і забезпечувати національний консенсус оцінюється вище, ніж апеляції до моральних якостей” [15].

За допомогою вищезазначених критеріїв елітарності можна на достатньо високому рівні проаналізувати ступінь досконалості правлячої еліти, однак у такій же мірі неможливо оцінити ступінь елітарності опозиційної еліти, тому що рівень відповідності даним параметрам у повній мірі може проявлятися лише через оперування владними повноваженнями. Інакше кажучи діє закономірність: чим ближче до влади, тим краще проявляється рівень елітарності.

Однак можна виділити деякі критерії оцінення елітарності опозиції, які дозволяють у певній мірі компенсувати часткову чи повну неможливість її проявлення як носія владних повноважень.

За місцем діяльності виокремлюють парламентську та непарламентську опозицію.

Очевидно, що легше оцінити якісний рівень парламентської опозиції, так як вона має більші можливості проявити себе. Можна виокремити наступні ознаки її елітарності: **справжність опозиційності**, яка на думку автора проявляється у двох вимірах як: відповідність назви змісту, антиподом справжньої опозиції в цьому аспекті виступає фронда, і як опозиційність поглядам, моралі влади, а не лише елементарне бажання помінятися становищем з діючою владою; **конструктивність політичної позиції і критики влади**; **відповідальність**, на думку аспірантки Наталії Вінничук головними

рисами поведінки відповідальної опозиції є її поміркованість і прагматичність, не вдавання до нереалістичних вимог і обіцянок [16]. На думку автора статті, відповідальність також проявляється у максимальному використанні своїх можливостей впливу на політичний процес, а антиподом цього аспекту відповідальності виступає недостатність наполегливості в реалізації політичної позиції.

Вищенаведені критерії дають змогу оцінювати елітарність політичної еліти на індивідуальному рівні, однак існують критерії, за допомогою яких таку оцінку можна здійснити лише на груповому рівні. Ними є: **тип політичної консолідації** – ознакою елітарності виступає консенсусний тип, **оптимальність рівня латентності політичного процесу**, якщо він занадто низький, то може пошкодити професіоналізму рішень, якщо високий, то безпідставно знижує прозорість влади.

Очевидно, що дана систематизація критеріїв елітарності політичної еліти далека від повноцінної концепції, однак уявляється, що вона може слугувати її основою в межах позиції ціннісного підходу для оцінення якісного рівня сучасної політичної еліти.

1. Ортега-и-Гассет Х. Востание масс // Вопросы философии. – 1989. – № 3.
2. Стеценко К. Формула еліт // ДИАЛОГ ua.
3. Фромм Э. Иметь или быть. – М., 1990.
4. Ермолаев А. Незрелый плод отечественной элиты // ДИАЛОГ ua.
5. Горський В.С. Історія української філософії. – К., 1996.
6. Пахарев А. Хамелеономания властных элит в условиях переходных политических систем // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – Вип. 7. – К.; Миколаїв, 2005.
7. Карасев В. Элита в Украине есть, но она не существует // ДИАЛОГ ua.
8. Ханстантинов В.О. Політкоректність у політиці // Наукові праці. Серія політичні науки. – Вип. 52. – 2007.
9. Пірен М. Проблеми професійної відповідальності політико-владної еліти в Україні // Соціальна психологія. – 2007. – № 3 (23).
10. Данн Дж. Политическая обязанность // Современная политическая теория (Автор – составитель Д. Хэлд) / Пер. с англ. Под общ. ред. В.И. Даниленко. – М., 2001.
11. Сартори Дж. Вертикальная демократия // Политические исследования. – 1993. – № 2.
12. Крюков О. Основні підходи до визначення концепції еліти в суспільно-політичній думці ХХ ст. // Актуальні проблеми державного управління. – 2004. – Вип. 4 (18).
13. Мальований М., Фролов М. Концептуальні засади еволюції української правлячої еліти // Актуальні проблеми внутрішньої політики. – 2004. – № 3.
14. Ивашина А. Невозможная элита или

елита невозможного // ДИАЛОГ ua. **15.** Погоріла Н., Таран Ю. Політичні еліти: очікування і розчарування // ДИАЛОГ ua. **16.** Вінничук Н. Типологія політичної опозиції // Політичний менеджмент. – 2007. – № 3 (24).